

СМИСЛОВА СТРУКТУРА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Куранова Світлана

Національний університет “Кієво-Могилянська академія”
s.kuranova@ukma.edu.ua

Аналіз текстів з лінгвістичного погляду нині передбачає застосування широкої палітри методів, методик та прийомів. Інколи метод лінгвістичного аналізу тексту вважають окремим способом його дослідження та опису як об'єкта мовознавчої науки [Єщенко 2009: 29]. Втім, існує й деталізований перелік методів, що їх використовує сучасна текстова лінгвістика, зокрема, контекстуально-інтерпретаційний, діалогічної інтерпретації, когнітивного картування, прагматичний, математичний, авторизації, зіставний, лінгвістичного експерименту, семантико-стилістичний, описовий [Єщенко 2009: 29–32]. О. Селіванова з-поміж методів та методик лінгвістичного аналізу тексту називає контекстуально-інтерпретаційний, методику діалогічної інтерпретації, наративний аналіз, метод когнітивного картування, метод атрибутції (авторизації) [Селіванова 2008: 531–542]. У цій статті на прикладі публіцистики Оксани Забужко розглянемо дискурсивний підхід до вивчення структури тексту як комбінації смислових шарів. Така розвідка може, на наш погляд, окрім даних про семіотичну структуру твору, стати складовою створення узагальненого дискурс-портрета автора як мовної особистості.

Дослідження мовної особистості як багатоаспектної моделі, у якій відображені різні вияви відповідної мовленнєвої діяльності, є одним з актуальних напрямків сучасних дискурс-студій. Окремі аспекти цього напрямку розвивали, наприклад, Т. ван Дейк [Dijk 1997, 2006], П. Зернецький [Зернецький 1992], С. Куранова [Куранова 2017а; 2017б; 2018; 2020], І. Ухванова-Шмигова [Ухванова-Шмигова 2014]. Водночас недостатньо вивченим є питання смислової структури тексту, що репрезентує автора як учасника всезагального діалогічного дискурсу. В цьому аспекті окреслимо властиві публіцистичним текстам Оксани Забужко комбінації смислових шарів.

Оксана Забужко – письменниця, авторка книжок різних жанрів (поезія, проза, есеїстика, критичні студії), поле її публічної діяльності є надзвичайно широким: зустрічі з читачами, участь у дискусіях, телевізійних програмах, інтерв'ю. Перелік жанрів, що їх використовує Оксана Забужко у публічному дискурсі, є всеосяжним: есе, статті, спогади, блоги, інтерв'ю, записи в соціальних мережах і т.ін.: сама авторка використовує терміни *нон-фікшн*, *література факту*, *авторська колонка*, *форми компромісу* (О. Забужко. *3 мапи книг і людей*). Широке потрактування жанрових особливостей власних творів враховує їх взаємну доповнюваність та особливості функціонування: ми можемо спостерігати, як тексти блогів або статті у періодичних виданнях стають частиною книги (наприклад, *3 мапи книг і людей*; *І знову я влізаю в танк*). Отже, особливе значення для творчості Оксани Забужко має також категорія інтертекстуальності. Створення самою авторкою таксономії жанрів є способом конструювання власних текстових синтагм, парадигм та дискурсу в цілому. Це також і частина презентації себе-у-світі та бачення своєї ролі у «глобальному» діалозі:

У сучасному інформаційному світі, де всі вуха закорковано і де люди, країни й культури, здається, тільки й роблять, що знай перекрикують себе навзаєм, змагаючись, кому гучніше вийде, володіти сократичним мистецтвом бесіди, тим “акушерством думки”, з якого колись починалась європейська цивілізація,

залишається, може, одним із останніх наших шансів на порозуміння, — а значить, і на втримання при здоровому глузді (О. Забужко. Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською)

Вивчення смислової структури публіцистичних текстів Оксани Забужко дозволить отримати дані про конструювання авторкою семіотичних моделей творів, ба більше — про створення моделі загального діалогу та гіпертексту. Відповідно до дискурсивного підходу, смислова структура будь-якого тексту складається з різних комбінацій смислових шарів» [Зернецький 1992: 111]:

1. Я – Я – внутрішні автокомунікації особистості.
2. Я – ТИ – відношення особистості з іншою людиною.
3. Я – МИ – відношення особистості з суспільством та суспільними групами (з народом, нацією, державою, класом, колективом тощо).
4. Я – УСІ МИ – відношення особистості з людством.
5. Я – УСЕ – відношення особистості з природою.
6. Я – ДРУГЕ УСЕ – відношення особистості з другою природою, з рукотворним матеріальним середовищем, що створена руками людини.
7. Я – ТРЕТЄ УСЕ – відношення особистості з духовною культурою.
8. Я – УСЕЗАГАЛЬНЕ УСЕ – взаємовідношення особисті з Всесвітом.

Плідним, на наш погляд, може бути вивчення відповідного переліку комбінацій смислових шарів на рівні семантики та прагматики. Такий принцип вже було окреслено в низці статей [Куранова 2020: 70–71, 63–64; Зернецький, Куранова 2021: 91–92]. Для аналізу на семантичному рівні застосовуємо елементарні одиниці, як-от семантичні ролі та їх конфігурації, а також пропозиції та семантичні відношення між ними. Семантико-рольові конфігурації визначають «семантичний задум» автора (модель праобразу висловлень), а послідовності їх вживання та частотність – глибинні структури текстових моделей. Семантико-рольові конфігурації та семантичні міжпропозитивні відношення дозволяють отримати дані стосовно знань автора про світ, формування причиново-наслідкових зв'язків, спосіб передавання інформації, тип наративу.

Дані проведеного дослідження публіцистичних текстів Оксани Забужко свідчать, що у відповідних комбінаціях можуть бути представлені різні типи семантико-рольових конфігурацій, їх послідовностей та міжпропозитивних відношень:

Я – Я – реалізовано переважно семантико-рольовими конфігураціями з агенсами, транслативами, локативами, що позначають антропоцентричний час та простір. На рівні міжпропозитивних відношень виражені відношеннями імплікації, часовими та просторовими (переважно підвидом «антропоцентричні релятивні»), «ціле – частина» («частина – ціле»), еквівалентності. Отже, це здебільшого міркування, де авторка позначає себе як активного учасника ситуації, що діє у відповідному часі та просторі. При цьому час та простір мають безпосередній стосунок до персоналії самої письменниці. Наприклад:

Як дивно, думала я, блукаючи Грацом просторові восени 2002-го часові – через вісімдесят років по тому часові, як цими вуличками міг блукати мій дід... (О. Забужко. Повернення до Грацу).

Я – ТИ – на рівні внутрішньопрпозитивних відношень виражені через семантико-рольові конфігурації з патіенсами, бенефактивами, транслативами, локативами (на поначення антропоцентричного часу та простору). На рівні міжпропозитивних представлені семантичними відношеннями «ціле – частина» («частина – ціле»), часовими та просторовими (антропоцентричними релятивними), еквівалентності, контрасту.

Я – МИ – на рівні внутрішньопроепозитивних відношень виражені семантико-рольовими конфігураціями з агенсами та патіенсами, транслативами, бенефактивами, інструментами. Такий тип смислової структури може бути переданий і за допомогою диверсифікованих семантико-рольових конфігурацій. На рівні міжпроепозитивних відношень представлені просторовими та часовими (переважно з абсолютною контекстуалізацією та прозорою референцією), «ціле – частина» («частина – ціле»), переважно у підвидах «теза – приклад», «теза – обґрунтування тези».

Я – УСІ МИ – виражені конфігураціями з агенсами, контрагентами, бенефактивами, транслативами. На рівні міжпроепозитивних представлені семантичними відношеннями «ціле – частина» («частина – ціле»), часовими та просторовими (антропоцентричними релятивними).

Я – УСЕ – реалізовані конфігураціями з транслативами, патіенсами, агенсами, локативами, бенефактивами. На рівні міжпроепозитивних представлені семантичними відношеннями «ціле – частина» («частина – ціле»), часовими та просторовими.

Я – ДРУГЕ УСЕ – виражені конфігураціями з агенсами, інструментами, транслативами, бенефактивами, експеріенцерами. На рівні міжпроепозитивних представлені семантичними відношеннями «ціле – частина» («частина – ціле»), часовими та просторовими (антропоцентричними релятивними, відношеннями з абсолютною контекстуалізацією, з реальною та ірреальною референцією, відносною контекстуалізацією). Наприклад:

І вже зовсім дивно, що мені випало опинитися в цьому місті ^{просторові} – в фортеці на горі ^{просторові}, звідки ^{просторові} все його видно, як а долоні, – зі своїм ноутбуком саме тоді, коли я почала роботу над «Музеєм покинутих секретів» ^{часові} ... (О. Забужко. Повернення до Грацу).

У наведеному прикладі часові та просторові відношення використано як взаємно доповнювальні: їх поєднання робить текст більш «документальним», а його автора – свого роду «літописцем». Водночас спостерігаємо й відношення особистості з «другою природою», яку в цьому випадку символізує місто («фортеця на горі»).

Я – ТРЕТЄ УСЕ – виражені транслативами, агенсами, бенефактивами, локативами, експеріенцерами. На рівні міжпроепозитивних представлені семантичними відношеннями імплікації, «ціле – частина» («частина – ціле»), часовими та просторовими (відношеннями з абсолютною контекстуалізацією, з реальною та ірреальною референцією, відносною контекстуалізацією). Творам О. Забужко властиве широке використання відношень «ціле – частина» («частина – ціле»), зокрема, таких підвидів, як перелік, «теза – приклад», «теза – обґрунтування тези» (уточнення інформації, спосіб оформлення думки, прономіналізація). Відношення особистості з духовною культурою часто передані за допомогою семантичних міжпроепозитивних відношено «ціле – частина» й реалізовані в комплексах на позначення мовленнєвих дій (пряме мовлення, діалог, цитування).

Я – УСЕЗАГАЛЬНЕ УСЕ – представлені, як правило, конфігураціями з транслативами, агенсами, патіенсами, експеріенцерами. На рівні міжпроепозитивних представлені семантичними відношеннями «ціле – частина» («частина – ціле»), часовими та просторовими (відношеннями з абсолютною контекстуалізацією, з реальною та ірреальною референцією), імплікації. У публіцистичних текстах О. Забужко семантичні категорії «час» та «простір» функціонують і як конкретні, пов'язані із визначеними реальними референтами або ж чітко окресленим періодом, наприклад, назвами міст, країн (*Україна, Грац* тощо), датами (*перед 1918 роком, до 1939 року, буремних 1960-х, восени 2002-го*), і як більш абстрактні, що зазначають текстово орієнтований та інтелектуальний простір (*Музей покинутих секретів; в романі; ті письменницькі притулки; нижче; після дат* тощо).

Широко використовувані в текстах О. Забужко семантико-рольові конфігурації з транслативами вважаємо засобами оформлення пояснювально-інтерпретативної текстової моделі. Дані проведеного дослідження свідчать, що такі конфігурації є базовими для всіх смислових шарів. Пояснювально-інтерпретативна текстова модель має ознаки оцінності, акціональності та інформаційної насиченості і включає семантичні складові «час», «простір», «засіб дії».

Семантичні відношення «ціле – частина» («частина – ціле») є центральним типом відношень та відображають спосіб викладення змісту – дедуктивний та індуктивний. У творах О. Забужко відношення «ціле – частина» («частина – ціле») представлені у таких підвидах, як «перелік», «теза – приклад», «теза – обґрунтування тези» (уточнення інформації, спосіб оформлення думки, прономіналізація). Відношення «ціле – частина» реалізовані і в комплексах на позначення мовленнєвих дій (пряме мовлення, діалог, цитування). Відношення імплікації реалізовано як зіставлення, пояснення в аспекті авторської інтерпретації.

На рівні прагматики застосовуємо одиниці різного рівня складності — від мовленнєвих актів до мовленнєвих подій. Ці одиниці дозволяють вивчити семіотичну та прагматичну структуру як окремих текстів (наприклад, есе), так і збірок. Новим підходом є погляд на текст як частину більшого синтагматичного ряду й складової всієї дискурсивної діяльності автора. Міжтекстові (інтертекстуальні) особливості, що дозволяють визначити використовувані мовною особистістю засоби дискурсивної зв'язності, вираження глобальної теми дискурсу, теми мовця, пропонуємо досліджувати за допомогою одиниць прагматики. Отже, в публіцистичних текстах Оксани Забужко на рівні прагматики спостерігаємо домінування таких комбінацій смислових шарів:

Я – Я. Така комбінація представлена в першу чергу автосемантичними елементами – уточненнями, мікровідступами, міркуваннями, посиленнями на власні тексти (зокрема щоденники, листи). Ця смислова структура властива, крім іншого, й записам О. Забужко у мережі Facebook.

Я – ТИ. Цей тип комбінації смислових шарів реалізовано в метамовленнєвих актах, квеситивах, що передають відкриті запитання, адресат-орієнтованих мовленнєвих актах. Така смислова структура властива есеїстиці О. Забужко (зокрема у збірці *З мапи книг і людей* вона наявна в есе *Повернення до Грацу; «Прочитай мене»; Ефект присутності*). Спостерігаємо її використання й у текстах інтерв'ю (наприклад, *Коли ти «Старший» і за спиною в тебе нікого вже нема*), записах у мережі Facebook. У есеїстиці смисловою структурою такого типу реалізовано зокрема мікротемами та їх організацією (міні-історіями, у яких висвітлено стосунки авторки з іншими особами) в межах есе, а також тематичними об'єднаннями в межах макромовленнєвих подій.

Я – МИ. Тексти з такою смисловою структурою широко представлені у есеїстиці О. Забужко (зокрема більша частина есе у збірці *І знов я влізаю в танк*). Зокрема, *Нескромна чарівність номенклатури; Майдан проти матриці; Про поневолений розум України і про непочутий голос Донбасу*. Стосунки Я – МИ реалізовані також у текстах інтерв'ю, записах у мережі Facebook. Цей тип смислової структури реалізовано через специфічну організацію мікротем у межах мовленнєвих подій та через самі мікротеми (як правило, міні-історії про певні суспільні групи).

Я – УСІ МИ. Як і попередні типи, реалізовано в есеїстиці, переважно в автосемантичних елементах (мовленнєвих ходах, що є додатковими міркуваннями, поясненнями).

Я – ДРУГЕ ВСЕ. На рівні прагматики реалізовано в автосемантичних мовленнєвих ходах, а також через тематичне структурування мовленнєвих подій в межах макромовленнєвих подій (наприклад, підрозділи *Читати* та *Писати* у збірці

З мапи книг і людей, підрозділи Харківський диптих; Польський диптих у збірці І знов я влізаю в танк).

Я – ТРЕТЄ ВСЕ. Подібно до попереднього типу, виражені автосемантичними мовленневими ходами та особливостями тематичного структурування мовленневих подій в межах макромовленневих подій (зокрема, підрозділ *Бачити* у збірці *З мапи книг і людей*, підрозділ *Візитівки: Три селфі з різних ракурсів* у збірці *І знов я влізаю в танк*).

Я – УСЕЗАГАЛЬНЕ УСЕ. На рівні прагматики виражені автосемантичними мовленневими ходами (міркуваннями, доповненнями).

З прагматичного погляду, смислова організація публіцистичних текстів О. Забужко пов'язана з передаванням автороцентричної інформації. Наратив ускладнюється додатковими міркуваннями у формі автосемантичних елементів, за допомогою яких автор доповнює відповідні мовленнєві акти, або відкритих запитань. Поширеним є вживання метамовленневих актів, що зумовлено великою кількістю автосемантичних елементів (уточнень, мікровідступів, міркувань). Широко вживаними є й дейктичні одиниці. Це пояснюється важливістю для особистості авторки категорії інтертекстуальності та особистісної інформації. Більшість використовуваних дейктичних елементів є зумовленими контекстом і виражені переважно еліптичними та безособовими реченнями. Дейктичні автосемантичні мовленнєві ходи вжито і у формі відкритого запитання з різними варіантами гіпотетичної відповіді. Найчастіше дейктичні мовленнєві ходи такого типу є додатковими міркуваннями у формі квеситива. Наприклад, в есе *Повернення до Грацу* дейктичні мовленнєві ходи є додатковими міркуваннями, що мають форму квеситива. Це мікровідступи з відкритими запитаннями, які пов'язані з голофразисом (фразовим епітетом) *життя-яким-воно-мало-б-бути-та-але-не-відбулося*:

(Про щось він усе-такі мусив здогадуватися, щось відчувати – чи, може, впізнавав у синові себе, вісімнадцятирічного, бачив, що той живить у мріях свій власний «Грац»?);

(от тільки – чи став би він тоді моїм дідом? чи не потекло б його життя по геть іншому руслу – з іншою жінкою, іншими дітьми, а чого доброго, й іншою країною?..)

Вживання різних за спрямованістю мовленневих актів зумовлюється завданнями та смисловою структурою тексту: зокрема, у текстах-міркуваннях можуть переважати когнітивно-орієнтовані мовленнєві акти, а в текстах-розповідях – метамовленнєві акти та адресат-орієнтовані мовленнєві акти. Прагматичними особливостями смислової структури публіцистики О. Забужко є ілюстрація думки, висловленої у топікальному мовленневому акті, у вигляді коротких історій (мікротем). Наратив супроводжують додаткові міркування, що або інформаційно доповнюють відповідні мовленнєві кроки, або є відкритими запитаннями, що тематично пов'язані топікальним мовленневим актом, заголовком або епіграфом.

Отже, зазначені методики семантичного та прагматичного аналізу публіцистичних текстів Оксани Забужко дозволяють окреслити особливості її дискурс-портрета у відповідних ракурсах та висвітлити параметри її мовленнєвої діяльності, які ще досі не були представлені у лінгвістичних розвідках.

Література

- Є щ е н к о 2009: Єщенко, Т. А.: Лінгвістичний аналіз тексту. ВЦ «Академія», Київ 2009.
З а б у ж к о 2012: Забужко, О. С.: З мапи книг і людей: збірка есеїстики. ТОВ «Друкарня “Рута”», Кам'янець-Подільський 2012.
З а б у ж к о 2014: Забужко, О. С.: Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською. КОМОРА, Київ 2014.

- Забужко 2016: Забужко, О. С.: «І знов я влізаю в танк...». Видавничий дім «КОМОРА», Київ 2016.
- Зернецький 1992: Зернецкий, П. В.: Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса). Лыбидь, Киев 1992.
- Зернецький та ін. 2021: Зернецький П. В., Куранова, С. І. : Лінгвістичні ціннісні параметри дискурсів публічних особистостей епохи глобалізації в соціальних мережах: міжнародні порівняння. In: Збірник тез доповідей учасників міжнародних конференцій. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ 2021, с. 88–92.
- Куранова 2017а: Куранова, С. І.: Проблеми дослідження мовної особистості у психолінгвістиці. In: Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. Вип.16. 2017, с. 90 – 97.
- Куранова 2017б: Куранова, С. І.: Перспективи дослідження публічної мовної особистості в аспекті жанрової та реєстрової теорії. In: Мовознавство. № 5. 2017, с. 42 – 54.
- Куранова 2018: Куранова, С. І.: Загальні характеристики та структурно-прагматичні аспекти створення дискурс-портрета (на матеріалі публіцистики О. Забужко). In: Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). Вип. 26. 2018, с. 82 – 89.
- Куранова 2021: Куранова, С. І.: Прагматична координата моделювання дискурс-портрета мовної особистості. In: Мова: Класичне – Модерне – Постмодерне. №6 (2020). 2021, с. 50 – 68.
- Селіванова 2008: Селіванова, О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Довкілля, Полтава 2009.
- Ухванова-Шмыгова 2014: Ухванова-Шмыгова, И. Ф.: Каузально-генетический подход в контексте лингвистики дискурса. БГУ, Минск 2014.
- Dijk 1997: Dijk T. A. van.: The study of discourse. In: Discourse as structure and process. Vol. 1. 1997, p. 1 – 34.
- Dijk 2006: Dijk T. A. van.: Discourse, context and cognition. In: Discourse studies. Vol. 8 (1). 2006, p. 159 – 177.

Summary

The article deals with a new trend of modelling of discourse portrait of language personality. Language personality is a type of linguistic description of the personality which contains psychological, social, ethical and cognitive components reflecting in his/her speech. It is a multi-level functional system which embraces three levels: speech activity (language competence), conversational activity (communicative competence), and the knowledge of the world (thesaurus). Discourse analysis develops today within the measures of psycho-, socio-, political linguistics etc. It is also used in the bordering social and humanitarian sciences such as philosophy, history, psychology, literary science which in general supports the tendency of integration in modern scientific paradigm. The purpose of the article is a research of semiotic peculiarities of belles-letters of Ukrainian author Oksana Zabuzhko. The research is focused on semiotic structure of belles-letters texts, with special attention paid to the peculiarities of functioning of semantic and pragmatic units. Multi-facet research of texts as complex object asks for the necessity of using discourse analysis as contemporary integrated linguistic method.

Key words: discourse, discourse analysis, discourse portrait, intertextuality, pragmatics, semantic roles, propositions, semantic relations between propositions.